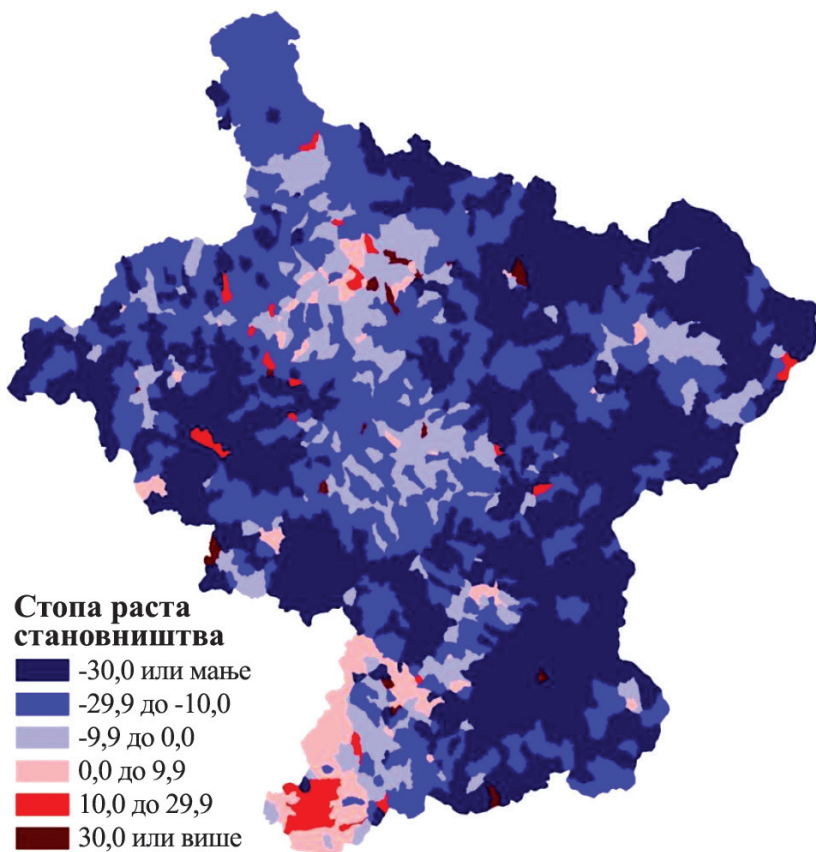

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОГРАНАК САНУ У НИШУ

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ

СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ: ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И МОГУЋНОСТИ ИЗГРАДЊЕ ПРОНАТАЛИТЕТСКЕ НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ

**СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ:
ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И МОГУЋНОСТИ
ИЗГРАДЊЕ ПРОНАТАЛИТЕТСКЕ
НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ**

Ниш
2018

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
BRANCH IN NIŠ

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ
CENTER FOR SOCIAL RESEARCH

**THE POPULATION OF SOUTH-EASTERN SERBIA:
DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF
SOUTH-EASTERN SERBIA AND THE PROSPECT
OF CREATING THE NATIONAL STRATEGY
AND POLICY TO INCREASE BIRTH RATE**

Edited and prefaced by
Ljubiša Mitrović, PhD

Niš
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОГРАНАК САНУ У НИШУ

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ
ЦЕНТАР ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

**СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ:
ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И МОГУЋНОСТИ
ИЗГРАДЊЕ ПРОНАТАЛИТЕТСКЕ
НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ**

Приредио и предговор написао
др Љубиша Митровић

Ниш
2018

Српска академија наука и уметности
Огранак САНУ у Нишу

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет у Нишу
Центар за социолошка истраживања

СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ, књига 8

**ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ
И МОГУЋНОСТИ ИЗГРАДЊЕ ПРОНАТАЛИТЕТСКЕ
НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ**

Ниш, 2018.

Приредио:
др Љубиша Митровић, професор емеритус

Рецензенти:
проф. др Вјекослав Бутиган
проф. др Ђура Стевановић

Програмски одбор Научног симпозијума:
академик Драган Шкорић, САНУ, Београд
академик Часлав Оцић, САНУ, Београд
др Љубиша Митровић, професор емеритус, Универзитет у Нишу
проф. др Мирјана Рашевић, Институт друштвених наука, Београд
проф. др Драгана Захаријевски, Универзитет у Нишу
проф. др Наталија Јовановић, Универзитет у Нишу
проф. др Данијела Гавриловић, Универзитет у Нишу
проф. др Сузана Марковић Крстић, Универзитет у Нишу
проф. др Стево Најман, Универзитет у Нишу

Секретар Одбора:
Биљана Продовић

Издавач:
Српска академија наука и уметности
Огранак САНУ у Нишу
Универзитет у Нишу – Филозофски факултет

За издавача:
академик Нинослав Стојадиновић
проф. др Наталија Јовановић

Лектор:
Оливера Марковић

УДК:
Александра Спасић

Превод резимеа на енглески:
др Владан Павловић

На корицама:
Стопа раста (у процентима) укупног становништва Југоисточне Србије
2002–2011. на насељском нивоу. *Извор*: РЗС, 2012.

Техничка припрема:
Миле Ж. Ранђеловић, дипл. инж. ел.

Штампа:
„Scero Print”, Ниш

Тираж:
100 примерака

ISBN 978-86-7025-789-4

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ПОТРЕБЕ ЗА РЕВИЗИЈОМ СТРАТЕГИЈЕ ПОДСТИЦАЊА РАЂАЊА У СРБИЈИ

Апстракт. Влада Републике Србије усвојила је Стратегију подстицања рађања у јануару 2008. године. То је први стратешки документ у нас везан за најважнији популациони изазов ове цивилизације. Од усвајања Стратегије је прошло више од девет година. То је довољан разлог за њено критичко преиспитивање са аспекта налаза репрезентативних и циљаних истраживања о феномену недовољног рађања и искустава из праксе везаних за политички одговор на низак фертилитет и подршку породици у другим земљама. Ревидирање Стратегије је поготово важно у условима евидентног постојања политичке воље данас у Србији да се дела на ублажавању феномена недовољног рађања. Оно је и формално исказано постављењем Министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику и оснивањем Савета за популациону политику Републике Србије.

Кључне речи: Стратегија подстицања рађања, популациона политика, Србија.

О актуелном стратешком документу

Влада Републике Србије усвојила је Стратегију подстицања рађања¹ у јануару 2008. године (у даљем тексту: Стратегија). То је први стратешки документ у нас везан за најважнији популациони изазов ове цивилизације. На њеној изради су учествовали представници свих релевантних институција, експерти различитог професионалног профила и чланови невладиних организација.

Стратегијом провејава отворени пронатализам. Дух Стратегије обележава и уверење да економска детерминанта репродуктивног понашања није одлучујућа. Доминира размишљање да се у основи феномена недовољног рађања налази скупина варијабли различите природе, која захтева изналажење сложеног комплекса мера. Међу њима нема рестриктивних, јер су искуства других показала да, на пример, мере везане за ограничавање контроле рађања не дају жељене резултате или имају само краткотрајне демографске ефекте (Рашевић, 2001).

Један од базних постулата Стратегије је и став да се најсложенији проблем који популациона политика према фертилитету становништва треба да

---

rasevicm@gmail.com

¹ Влада Републике Србије (2008). *Стратегија подстицања рађања*. Београд: Министарство рада и социјалне политике.

разрешити налази у сфери свести – политичкој, друштвеној и индивидуалној. Отуда се инстистира на стицању знања, основном елементу свести, које може утицати на филозофију живљења, а самим тим на ставове, погледе, уверења, вољу. Пре свега, на усвајању знања о популационом фактору, репродуктивном здрављу, родитељству.

У концептуалном смислу, у стратешком опредељењу државе да делује на низак ниво рађања треба истаћи стављање нагласка на, у што је могуће већој мери, раздвајање социјалне и популационе компоненте у моделу финансијске подршке породици, јер је подређеност мера популационе политике мерама социјалне политике, са којима се преплићу или у чијим оквирима се спроводе, битан разлог изостајања жељених ефеката на ниво фертилитета становништва (Rašević, Petrović, 1995). Такође је битно и опредељење, базирано на препоруци Светске здравствене организације, да се стимулише рађање највише четворо деце у породици, јер трудноћа петог реда озбиљно угрожава живот и здравље мајке и детета. Затим, творци Стратегије, свесни да постоји проблем брзе адаптације на мере популационе политике, предвидели су поступно, са одређеним временским помаком, увођење мера финансијске природе у систем политичког одговора на феномен недовољног рађања.

У Стратегији је стационарно становништво, то јест становништво у коме ће следеће генерације бити исте величине као и постојеће, дефинисано као општи циљ одрживог демографског развоја Србије. Подвучено је да досезање овога општег циља неминовно захтева и претходно остваривање низа посебних циљева. То су: ублажавање економске цене подизања детета; усклађивање рада и родитељства; снижавање психолошке цене родитељства; промоција репродуктивног здравља адолесцената; борба против неплодности; мере које воде ка здравом материнству; популациона едукација и активирање локалне самоуправе.

У оквиру сваког од набројаних посебних циљева дефинисани су појединачни циљеви и низ мера, активности и механизма за њихово остваривање, укључујући носиоце и рокове за имплементацију. Укупно је набројано седамдесетак мера и активности које је требало синхронизовано и континуирано спроводити на националном и локалном нивоу. Услед карактеристика феномена недовољног рађања, за низ утврђених мера и активности је предвиђено да се дугорочно спроводе. У том смислу ова Стратегија има елементе акционог плана. Но, нису дати индикатори за праћење спровођења Стратегије и њених ефеката. Министарство рада и социјалне политике је изабрано за главног носиоца и координатора на остваривању Стратегије, као и за евалуатора постигнутих резултата, на сваке две године. Није нам познато да је рађена квантитативна или квалитативна анализа имплементације Стратегије.

Основни разлози за ревизују актуелног стратешког документа

Од усвајања Стратегије је прошло више од девет година. То је довољан разлог за њено критичко преиспитивање са аспекта теоријских претпоставки, налаза истраживања и искуства из праксе везаног за политички одговор на низак фертилитет. Поготово што се Стратегија односи на недовољно рађање, дубоко условљен и дугорочан феномен, које је у условима ниске смртности становништва основни природни динамички фактор демографских промена и њиховим посредством изазваних бројних социјалних и економских процеса у друштву.

Потребно је и поновно дискутовање теоријског оквира за стратешко политичко деловање у овој сфери јер је, мада се репродуктивно понашање разматра из перспективе различитих научних дисциплина као што су биологија, сексологија, психологија, антропологија, етнологија, географија, демографија, економија, социологија, међу демографима опште прихваћено уверење да постоји низ комплексних размишљања везаних за низак ниво фертилитета становништва, али не и јединствена теорија о недовољном рађању деце. Анализирајући велики број различитих истраживања везаних за детерминанте фертилитета, Дирк ван де Каа (Dirk J. van de Kaa, 1995) закључује да је испричано пуно добрих прича, али да проблем настаје када треба да се изабере једно размишљање, репрезент знања, научна истина.

Штавише, последњих година су стицана нова истраживачка знања о недовољном рађању деце путем спровођења репрезентативних и циљаних анкета у Србији, укључујући и увиде добијене Пописом становништва спроведеног 2011. године. Она упозоравају да ће се криза рађања у Србији не само наставити, већ и продубити у условима спонтаних токова.

Тако разматрање просечног броја живорођене деце генерација жена које су се налазиле при крају плодног периода у време спровођења Пописа 2011., као и распрострањеност одлагања рађања, омогућавају да се прогнозира прекид стабилизације ниског нивоа завршеног фертилитета у Србији, односно његов пад испод нивоа од 1,8 детета по жени (Рашевић, 2015).

Притом је у детерминистичкој основи ниског фертилитета у нас, поред фактора који су повезани са економском и социјалном кризом, регистровано у све већој мери присуство фактора повезаних са дубинском трансформацијом друштва која је у складу са раније започетим променама у развијеним европским земљама. То су, с једне стране, јачање индивидуализма, тежња ка самореализацији, измењена породица, другачији партнерски односи, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, а, са друге стране, развијене аспирације према потрошњи и слободном времену. До сличне констатације је дошао Соботка (Sobotka, 2004) и за друге бивше социјалистичке државе.

На све већи значај неекономских варијабли у основи недовољног рађања у Србији указују подаци Пописа 2011. који се тичу социодемографског профила жена које су имале између 30 и 34 година и нису рађале пре момента

анкетирања (Рашевић, 2015), као и налази низа спроведених истраживања различитог типа (квалитативна или квантитативна) и са различитим циљним групама (млади, студенткиње, јавно мњење), која су се, директно или индиректно, бавила питањем узрока недовољног рађања у Србији (Sedlecky, Rašević, Torić, 2011; Вељовић, 2015; Tomanović, Stanojević, Ljubičić, 2016; Рашевић, Седлецки, 2016).

Последњих десетак година је спроведено и више истраживања у нас са фокусом на сагледавању изазова у сфери репродуктивног система, његових функција и процеса. То је посебно значајно, јер се три циља актуелне Стратегије односе на репродуктивно здравље становништва. Тако је спроведено репрезентативно истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији 2014. године, укључујући индикаторе који се тичу сексуалног и репродуктивног здравља (Републички завод за статистику, УНИЦЕФ, 2015). Преглед чланака из ове области, са темама које су истраживане у последњих десет година, дат је у раду „Reproductive health in Serbia: Condition, perspectives and demographic significance”, који су ауторке Марија Јевтић, Татјана Тамаш, Снежана Пантић Аксентијевић и Драгана Стојановић објавиле у часопису „Anthropological Notebooks” 2016. године.

Истовремено смо богатији за сазнања везана за актуелна искуства о детерминистичкој основи ниског нивоа рађања и популационим политикама према фертилитету у другим земљама. Она су резултат не само појединачних напора демографа, већ и великих мултидисциплинарних пројектних тимова састављених од истраживача из већег броја земаља. У том смислу наводимо два најважнија примера. Први пројекат се тиче најновијег прегледа везаног за низак ниво рађања, институције и политике према фертилитету у индустријским земљама. Он је обухватио, поред држава које се традиционално помињу у контексту ефикасне популационе политике (Француска и земље Северне Европе), нове акције у Великој Британији и Канади у овој сфери, релевантно стање у Чешкој и Мађарској, као и у Италији и Шпанији, али и детаље везане за помоћ породици у региону Источне Азије (Rindfuss, Kim Choe, 2016). Фокус разматрања на пројекту се састојао од анализе уобичајених индикатора фертилитета и идентификовања фактора везаних за културни и институционални контекст, као и мера популационе политике у свакој од држава од утицаја на ниво рађања. Односно, разматрана је веза између рађања с једне стране и флексибилности тржишта, ставова о браку, образовног система, родне једнакости, фактора који помажу да се успостави баланс између рада и родитељства, стамбене политике и мера битних за смањење економске цене подизања детета, с друге стране.

Чини се још значајнијим преглед нивоа фертилитета и фактора који на њега утичу, и мера политика подршке породици уз угла њихове ефикасности на рађање, у 15 земаља Централне и Источне Европе после 1990-их, укључујући и Србију (Frejka, Gietel-Basten, 2016). У пројекту је утврђено постојање следећих модела политике према фертилитету: свеобухватни модел, проната-

литетни модел, модел у коме отац зарађује а мајка се стара о деци, и конвенционалан модел. Популациона политика Естоније је издвојена као пример добре праксе. С аспекта теме коју обрађујемо треба истаћи да је актуелна Стратегија подстицања рађања Србије оцењена као целовит документ.

Битне су и препоруке европске конференције „Популациони приоритети у 21. веку”, коју су организовали Популациони фонд Уједињених нација и Економска комисија Уједињених нација за Европу, на високом експертском и политичком нивоу, у Женеви 2013. године (UNFPA, UNECE, 2013a), базиране на документу о популационим трендовима и политикама у региону (UNFPA, UNECE, 2013b). На скупу је дефинисано више препорука за одрживи демографски развој региона. Најважнија препорука за владе европских држава тиче се развоја хуманог ресурса популације путем улагања у формално и неформално образовања и здравље становништва.

Ревидирање Стратегије је важно у условима евидентног постојања политичке воље данас у Србији да се дела на ублажавању феномена недовољног рађања. Оно је и формално исказано формирањем Кабинета министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику Владе Републике Србије² и оснивањем Савета за популациону политику Републике Србије.³

Министарка Славица Ђукић Дејановић је у јавности неколико пута истицала да актуелни стратешки документ није отворио питање политике према миграцијама, као важног инструмента за демографски развој Србије, и политике активног старења – реалан одговор државе на последице које се постављају пред појединца који све дуже живи и земљу која има све већи број лица са 65 и више година. Ова констатација има пун смисао.

Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, у сарадњи са Привредном комором Србије, Популационим фондом Уједињених нација и Републичким заводом за статистику, организовао је истраживање са циљем да се прикупе информације о проблемима с којима се запослени родитељи свакодневно суочавају покушавајући да ускладе своје радне и породичне обавезе. Такође, током истраживања прикупљене су информације о ставовима послодаваца и њиховој спремности да пружи подршку запосленим родитељима с малом децом (Бјелобрк, 2017). С обзиром на чињеницу да се до сада нису спроводила истраживања на ову тему, ови резултати су добра основа за сагледавање начина за бољу подршку запосленим родитељима која се тиче усклађивања породичних и професионалних обавеза.

Поред стављања демографских изазова у политичку агенду, у Србији се у јавности, посредством различитих институција и медија, све више говори о кризи рађања, узроцима и последицама овог феномена, уз дискутовање мера које се очекују од државе да би се она смањила. Односно, почела је да се фор-

² Одлука Владе Републике Србије 01 број: 110-00-1/2016-01 од 30.09.2016. године, Београд.

³ Предлог Одлуке Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања број 119-01-162/2016-13 од 23.12.2016. године, Београд.

мира позитивна популациона клима према рађању. Оба фактора су изузетно битна јер су претпоставка спровођења популационе политике.

Зашто ревизија Стратегије уместо нове Стратегије?

Поред тога што се актуелна Стратегија оцењује као целовит одговор државе на низак ниво рађања, важан разлог залагања за ревизију Стратегије је ограничено спровођење стратешког документа усвојеног 2008. На то указују резултати истраживања спроведеног маја месеца 2017. године.

У претодном поглављу је подвучено да не постоје информације везане за имплементирање постојећег стратешког документа. Отуда је за мапирање мера, активности и механизма дефинисаних Стратегијом подстицања рађања изабрана истраживачка концепција са структурираним интервјуом, као методом за прикупљање круцијалних информација о спровођењу Стратегије. Овај квалитативан метод се све чешће користи у друштвеним наукама, пре свега у антропологији, социологији, психологији и економији.

Интервјуисани су представници свих министарстава који су наведени као носиоци одређених мера, активности и механизма у Стратегији, односно Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Министарства здравља, Министарства културе и информисања, Министарства омладине и спорта, Министарства привреде и Министарства финансија.

Укупно је интервјуисано 14 политичких актера. Анализа резултата разговора и стечени утисци током интервјуисања представника релевантних министарстава омогућавају да се донесу следећи општи закључци:

- Стратегија се ограничено спроводила од усвајања 2008. године и ограничено се спроводи и данас.
- Највећи број мера, активности и механизма који су се спроводили/спроводе нису посебно извршавани на начин како предвиђа Стратегија, или нису континуирано имплементирани.
- Утврђено је да су готово све мере, активности и механизми који нису спровођени и из данашње перспективе релевантни.
- Недостатак координације између различитих носиоца појединачних задатака је најчешћа наведена баријера за спровођење релевантних задатака предвиђених актуелним стратешким документом.

* * *

Демографска будућност Србије у условима неуспеха политичког одговора је сигурно најбоља илустрација величине и дубине потребе спровођења популационе политике (Nikitović, 2009; Пенев, 2013; Републички завод за статистику, 2014). Ревизија стратешког оквира за подстицање рађања је први корак ка ефикасном деловању у овој сфери. Треба подвући да је временски

чиниолац у популационој политици битан јер, с једне стране, постизање позитивних ефеката у популационој сфери изискује време, а, с друге стране, свако одлагање промена погоршава демографску основу и повећава снагу њене инерције.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелобрк, Гордана. (2017). Истраживање усклађивања рада и родитељства. *Демографски преглед*, 65: 1-4.
- Вељовић, Радмила. (2015). *Друштвени оквир одлагања рађања у Србији*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Јевтић, Марија, Татјана Тамаш, Снежана Пантић Аксентијевић, Драгана Стојановић. (2016). Reproductive health in Serbia: Condition, perspectives and demographic significance. *Anthropological Notebooks* 22 (3): 47–60.
- Пенев, Горан. (2013). *Пројекције становништва Србије од 2010. до 2060*. Београд: Фискални савет Републике Србије.
- Рашевић, Мирјана. (2001). Абортус и пронаталитетна политика. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 110–111: 75–85.
- Рашевић, Мирјана. (2015). Фертилитет женског становништва. У Владимир Никитовић (ур.), *Популација Србије почетком 21. века*, 74–95. Београд: Републички завод за статистику.
- Van De Kaa, J. Dirk. (1995). Anchored narratives: the story and findings of half a century of research into the determinants of fertility, *PDOD – Paper*, No. 35.
- Рашевић, Мирјана и Катарина Седлецки. (2016). О феномену одлагања рађања деце у Србији. У Небојша Радновић (ур.), *Рађање или одумирање Србије*, 146–155. Београд: САНУ.
- Републички завод за статистику и УНИЦЕФ. (2014). Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији 2014. и Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у ромским насељима у Србији 2014. Београд: РЗС, УНИЦЕФ.
- Републички завод за статистику. (2014). *Пројекције становништва Републике Србије 2011–2041*. Београд: РЗС.
- Frejka, Tomas & Stuart Gietel-Basten (2016). Fertility and family policies in Central and Eastern Europe after 1990. *Comparative Population Studies* 41 (1): 3–56.
- Nikitović, Vladimir. (2009). Srbija kao imigraciona zemlja – očekivana budućnost? *Stanovništvo*, 47 (2): 31–52.
- Rašević, Mirjana i Petrović, Mina. (1996). *Iskustva populacione politike u svetu*. Београд: Institut društvenih nauka.
- Rindfuss, Ronald & Minja Kim Choe (editors). (2016). *Low Fertility, Institution and their Policies – Variations Across Industrialized Countries*. Switzerland: Springer.
- Sobotka, Tomas. (2004). *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Sedlecky, Katarina, Mirjana Rašević & Vesna Topić. (2011). Family planning in Serbia – The perspective of female students from the University of Belgrade. *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care* 16 (6): 469–479.
- Tomanović, Smiljka, Dragan Stanojević i Milana Ljubičić. (2016). *Postajanje roditeljem u Srbiji. Sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*. Београд: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- UNFPA & UNECE. (2013a). *ICPD Beyond 2014 Review in the UNECE Region*. New York, Geneva: UNFPA, UNECE.
- UNFPA & UNECE. (2013b). *Population Trends and Policies in the UNECE Region*. New York, Geneva: UNFPA, UNECE.

Mirjana M. Rašević

Institute of Social Sciences, Belgrade

RATIONALE FOR REVISION OF THE BIRTH PROMOTION STRATEGY IN SERBIA

Summary

More than nine years have passed since the Government of the Republic of Serbia adopted the Birth Promotion Strategy in January 2008. It is the first policy document in Serbia that addresses this civilization's greatest population challenge. In this period, new knowledge about the phenomenon of sub-replacement fertility has been acquired through representative and targeted surveys conducted in Serbia, as well as the knowledge about the current experiences of other countries with regard to fertility and family policies. Hence the need to revise the Strategy, especially considering the apparent existence of the political will in Serbia today to take action towards mitigating the phenomenon of sub-replacement fertility, to which the Serbian Government has formally committed itself by establishing the Minister without portfolio in charge of demography and population policy and the national Population Policy Council.

Key words: birth promotion strategy, population policy, Serbia.